
W

JONG WB

DENKTANK

WONEN

Eindrapport

Zicht op een ander Nederland

Jong Wetenschappelijk Bureau GroenLinks
E-mail jongWB@groenlinks.nl
Website www.wetenschappelijkbureaugroenlinks.nl

Utrecht, november 2021

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevens bestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming.

Inhoud

Voorwoord	3
Voorbij de wooncrisis	6
De deelnemers	9
Over Nederland in 2050	14
Leefbaar stedelijk	22
Hoog en droog	28
Een gebouw als stad	34
De verdorping	40
Naar daadkrachtig woonbeleid	48
Eindnoten	53
Colofon	54

Voorwoord

Zo'n dertig jaar geleden zag de wijk waar ik nu woon er heel anders uit. Amsterdam-Noord was een industrieel gebied. De ooit zo machtig grote NDSM-werf was net gesloten na economische malaise. Verval en verloedering van het gebied dreigde. Maar anno 2021 is het verworden tot een bruisende plek, een creatieve broedplaats en een aantrekkelijk thuis voor vele Amsterdammers. Hoewel het slechts één voorbeeld is, geeft deze radicale transformatie van de ruimtelijke omgeving in slechts 30 jaar te denken. Hoe ziet wonen en samenleven er over 30 jaar uit? Kunnen we daar al een voorstelling van maken? En valt die toekomst te beïnvloeden?

Met deze vragen is een groep enthousiaste jongeren van het Jong Wetenschappelijk Bureau van GroenLinks aan de slag gegaan. Gedreven door idealen en passie, maar ook vanuit noodzaak: zowel huren als kopen wordt steeds duurder en het tekort aan woningen is groot. Met name voor jongeren is dit nu problematisch. Als je de media en het debat in de Tweede Kamer mag geloven, is de oplossing helder. Eén miljoen woningen bijbouwen voor 2030. Daarnaast moet de betaalbaarheid van

Afbeelding 1. Pont naar de NDSM-werf in Amsterdam-Noord (foto door Rinke Dohmen).

woningen verbeterd worden door een combinatie van gemeentelijk beleid en fiscale maatregelen.

Maar hoe dan verder? Een strateeg zou kijken naar de doelen op de lange termijn en de gewenste route daarnaartoe. Zo zien we dat, bijvoorbeeld, bij de aanpak van klimaatverandering: klimaatneutraal in 2050, met 55% reductie in 2030. Zo'n stapsgewijze maar doelgerichte aanpak lijkt bij de toekomst van wonen niet gehanteerd te worden, juist terwijl de opgave gigantisch is. We zullen ruimtelijke ordening en woningbouw moeten adapteren aan de klimaatverandering en werken aan het herstel van natuurgebieden en biodiversiteit. Er vinden grote demografische ontwikkelingen plaats en economische activiteiten worden steeds minder plaatsgebonden.

Omdat onze manieren van werken, zorgen en recreëren onlosmakelijk verbonden zijn met wonen, is het een heel fundamenteel onderwerp. De ruimtelijke ordening van wonen hangt sterk samen met de ruimtelijke ordening van heel Nederland. En de sociale ordening misschien ook wel, als we het woord samenleving letterlijk opvatten.

NOORTJE THIJSSEN

In dit rapport wordt een vernieuwende visie op de toekomst van wonen gepresenteerd. Voorbij de waan van de dag biedt het een verfrissend langetermijnperspectief op dit belangrijke onderwerp. Deze visie staat als een huis en kan de aanzet vormen tot een breder debat over duurzaam, effectief en rechtvaardig woonbeleid. Ik hoop dat dit rapport u daartoe inspireert!

Noortje Thijssen
Directeur Wetenschappelijk Bureau GroenLinks

Introductie door het Jong WB

Voorbij de wooncrisis

Onze woontoekomst is onzeker. Huren en huizenprijzen zijn torenhoog en het is onduidelijk hoe jongeren en mensen met lagere inkomens aan de huidige woningmarkt kunnen deelnemen. Daarnaast zal de klimaatcrisis grote gevolgen hebben voor ruimtelijke ontwikkeling in Nederland. We zullen het 'waar' en het 'hoe' van wonen in Nederland moeten aanpassen aan nieuwe realiteiten.

Aanleiding

Door de huidige woningmarkt is er een tweedeling in onze samenleving aan het ontstaan: huisbezitters en niet-huisbezitter. Dit vergroot de ongelijkheid in ons land. Dat we spreken van een woningmarkt en niet van volkshuisvesting is daarbij al een teken aan de wand. Verder zal de klimaatcrisis ertoe leiden dat we vaker te maken zullen krijgen met extreme weersomstandigheden. Zelfs bij een beperkte globale temperatuurstijging ontkomen we niet aan de harde werkelijkheid: het wonen in Nederland zal ingrijpend gaan veranderen.

Afbeelding 2. Waar verhuizen we in de toekomst naartoe? (foto door Karolina Grabowska)

Ruimtelijke ontwikkeling beweegt zich traag. Beslissingen die nu genomen worden, zien we pas jaren of tientallen jaren later terug in de steden, dorpen of het landschap. Dat maakt 'wonen' politiek gezien ook een ingewikkeld thema. Eén miljoen woningen zijn niet morgen gebouwd en daarbij is het nog maar de vraag of we tegen die tijd nog op dezelfde manier over wonen denken als nu. De stem van jonge mensen is daarom in de besluitvorming rondom ruimtelijke ontwikkeling cruciaal. Het gaat immers vooral ook om hun woontoekomst.

Vraagstuk

Jongeren zullen de gevolgen van de liberalisering van de woningmarkt en de klimaatcrisis het meest ondervinden. In het debat over wonen ligt de nadruk vaak op oplossingen die we snel en op korte termijn kunnen bieden, maar daarbij moeten we ook de lange termijn niet uit het oog verliezen. De politieke keuzes van nu bepalen in wat voor huizen wij over dertig jaar wonen. Een jong en fris perspectief op die lange termijn ontbreekt. Als Jong Wetenschappelijk Bureau van GroenLinks vroegen wij ons daarom af: wat als we zelf de touwtjes in handen nemen?

Hoe ziet een groen en links perspectief op onze gedeelde woontoekomst eruit? Welke keuzes zouden jongeren maken als het gaat over nieuwe woonvormen, circulair en natuurinclusief bouwen? En hoe ziet de gewenste ruimtelijke ontwikkeling van Nederland eruit? Deze vragen vormden het startpunt van de Jong WB Denktank over wonen met als centrale vraag: hoe willen we in 2050 samen wonen in Nederland?

Hoe willen we in 2050 *samen* wonen in Nederland?

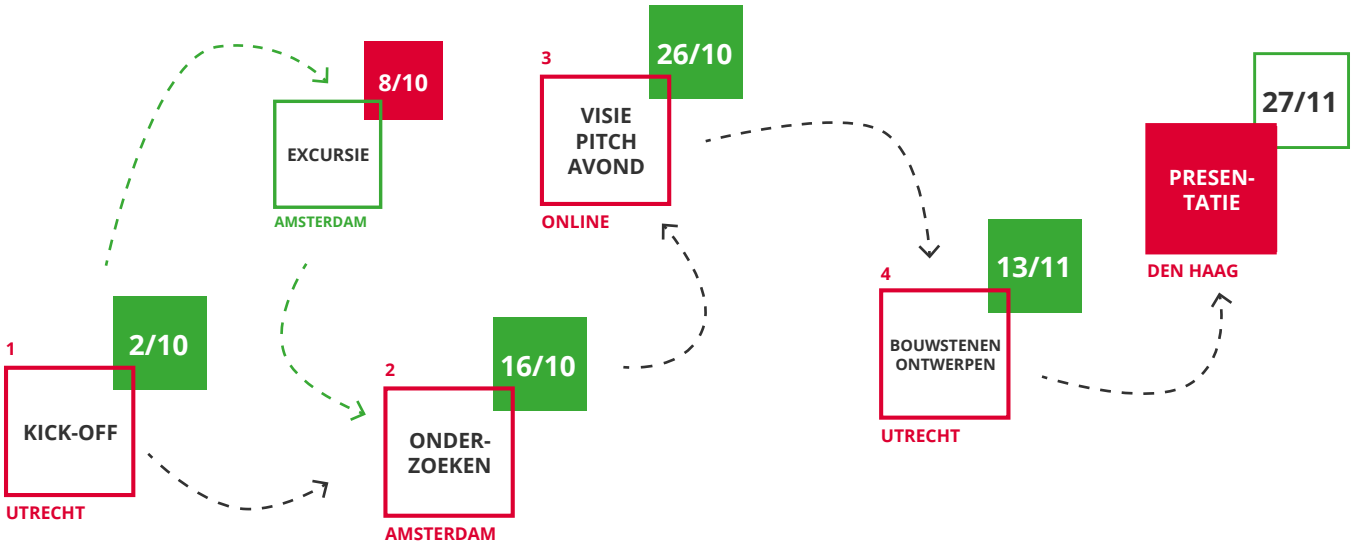
Aanpak

De aanpak in de denktank is gebaseerd op ontwerpend onderzoek, waarbij door mogelijke toekomsten te ontwerpen hun consequenties onderzocht worden. Het thema ‘wonen’ hebben we in verschillende dialogen en excursies verkend vanuit verschillende perspectieven. Politici, wetenschappers en praktijkdeskundigen hielpen ons daarbij. Na de eerste probleemverkenning en workshops, hebben de deelnemers verschillende scenario’s opgesteld. We hebben met scenario’s gewerkt om de fundamentele onzekerheid van toekomstige ontwikkelingen te kunnen vangen. Hoewel waarschijnlijk geen van deze scenario’s ooit werkelijkheid wordt, geven ze inzicht in de uiterste mogelijkheden en verwachten we dat de realiteit ergens daarbinnen valt. Op die realiteit kunnen we ons dan voorbereiden.

Op basis van de scenario’s, hebben de deelnemers woonvisies opgesteld. Deze laten zien hoe de woonidealen van GroenLinks in zo’n mogelijke toekomst tot uitdrukking zouden kunnen komen. Daarbij is er aandacht geweest voor een landelijk, regionaal en lokaal schaalniveau. Tijdens de pitchavond zijn deze getoetst en aangescherpt met behulp van drie experts uit de lokale politiek, het bureau van rijksadviseurs en het wetenschappelijk bureau van GroenLinks. Vervolgens werkten de deelnemers aan beleidsaanbevelingen door

gebruik te maken van ‘backcasting’, redenerend vanuit de geformuleerde toekomst, welke stappen zouden gezet moeten worden op daarop uit te komen? In dit rapport staan alle bevindingen van de deelnemers uit hun onderzoeksproces. We hopen met deze voorstellen concreet bij te dragen aan een groene, inclusieve en betaalbare woontoekomst in Nederland voor 2050.

Floor Steenkamp, Matthias Schotanus,
Nina Bohm & Frank Westhoek
Organisatoren Jong WB Denktank 2021

Afbeelding 3. Het programma van de denktank.

De deelnemers

Begin oktober ontmoetten ze elkaar voor het eerst op het Landelijk Bureau van GroenLinks: de jonge denkers van de Jong WB Denktank 2021. Bijna twee maanden gingen ze in gesprek met experts en met elkaar over de woonopgave. Ze brachten daarbij niet allemaal hun eigen achtergrondkennis mee, maar ook hun eigen woonverhaal. Hier stellen we ze aan je voor.

WENDEL DE WAAL

Wendel de Waal | 31 | Utrecht | recent afgestudeerd in Architectuur aan de TU Delft

"Wonen is een basisrecht maar in mijn omgeving wordt het steeds moeilijker een woning te vinden. De stad is een plek waar ontmoetingen plaatsvinden. Laten we ervoor zorgen dat we deze saamhorigheid behouden."

MARY KACHAVOS

Mary Kachavos | 30 | Leidschendam-Voorburg | werkt voor de Rijksoverheid

“Mijn droomwijk heeft toegankelijke, betaalbare woningen gericht op uiteenlopende soorten (samen)woonsituaties, van alleenstaanden tot (meergeneratie) gezinnen tot vriendengroepen. Een wijk waar de omgeving erop ingericht is om elkaar te ontmoeten zonder dat je elkaar niet kunt ontwijken. Een wijk met duurzame ov-opties waardoor andere plekken makkelijk te bereizen zijn.”

JOB VAN DER WERF

Job van der Werf | 26 | Delft | PhD student ‘Sturing van Rioolsystemen’ aan de TU Delft

“Nieuwe collega’s die meer dan een maand moeten couchsurfen voordat ze een plek hebben kunnen vinden, dat is de realiteit waar we nu in leven. We moeten ervoor zorgen dat dit niet meer kan gebeuren, iedereen heeft het recht op een passende woonplek. Nu, maar ook over 30 jaar.”

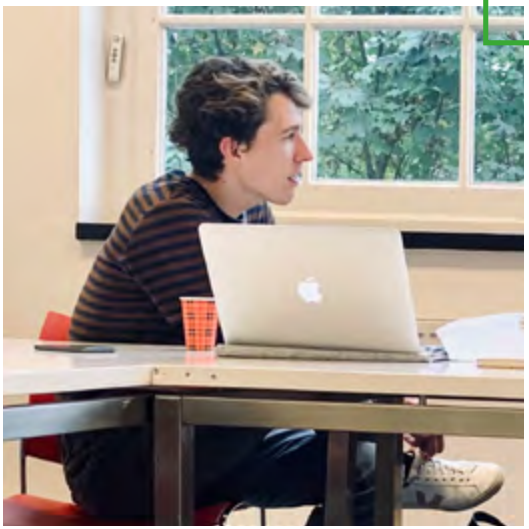
Wendy Oude Vrielink | 28 | Zwolle | Sociaal geograaf & demograaf | nu aan het werk in de energietransitie

“Mijn ideale wijk? Die combineert de voorzieningen en voordelen van de stad, met de sociale binding van een dorp. Een soort moderne variant van een hofje, zonder auto’s, en met groen en duurzame bebouwing. Maar nu een woning steeds minder bereikbaar wordt, is de opgave te zorgen dat er überhaupt nog iets te kiezen is.”

WENDY OUDE VRIELINK

DIRK RITTER

Dirk Ritter | 25 | Amsterdam | Bestuurskundige | werkt als beleidsmedewerker bij de Rijksoverheid

“Net zoals de mens zijn omgeving kan vormen, worden wij op onze beurt gevormd door onze omgeving. Een goed ingerichte wijk draagt bij aan de kansen en het geluk van haar inwoners. Mijn droomwijk is groen en klimaatneutraal, betaalbaar en inclusief, bereikbaar en verbonden. Gericht op welzijn van mens en milieu.”

Ruben de Haan | 25 | Utrecht | Econoom | werkt als interne auditor bij de Rijksoverheid

“Ik ben bezorgd over mijn toekomst, vooral maak ik mij zorgen of ik later nog een huis zal kunnen kopen. De huidige huizenmarkt ontspoort en de ongelijkheid tussen bezitters en betalers groeit mee met de huizenprijs. Steeds meer mensen zitten vast in hun huidige woonsituatie waardoor ze niet verder kunnen met hun toekomstplannen en geen vermogen opbouwen. Ik wil dat er oplossingen komen!”

RUBEN DE HAAN

SOPHIE EISENBERGER

Sophie Eisenberger | 24 | Amsterdam | studeert Europees beleid aan de Universiteit van Amsterdam

“Waar ik over tien jaar woon? Ik heb werkelijk nog geen idee. Mijn grootste angst is echter dat mijn geboortestad niet eens meer een realistische optie is tegen die tijd. Daar moet verandering in komen.”

Extreme klimaatverandering
HOOG EN DROOG
EEN GEBOUW ALS STAD
Individualisme
Collectivisme
LEEFBAAR STEDELIJK
DE VERDORPING
Verwachte klimaatverandering

Over Nederland in 2050

Hoe de woonsituatie in Nederland zich zal ontwikkelen in de komende decennia is lastig te voorspellen. De beslissingen die nu genomen moeten worden, zullen een blijvend effect hebben op de ontwikkeling van die woonsituatie. Dit betekent dat er keuzes gemaakt moeten worden onder grote onzekerheid.

Ondanks de complexiteit van '*decision making under deep uncertainty*'[1], valt er wel te anticiperen op een aantal veranderingen die in ieder toekomstig scenario een rol zullen spelen. Daarnaast zijn er waarden die vanuit een groen en progressief oogpunt belangrijk zijn, ongeacht de exacte toekomst die zich zal gaan ontvouwen in de komende decennia. In dit hoofdstuk introduceren we de scenario's aan de hand waarvan de woonvisies uitgewerkt zijn. Daarnaast zetten we ook de gedeelde eigenschappen van deze uitgewerkte scenario's uiteen.

Er zijn verschillende ontwikkelingen die invloed hebben op het thema wonen. In dit rapport zijn er twee dimensies geïdentificeerd waarvan wij verwachten dat die een bepalende invloed zullen hebben. Dit is enerzijds de mate van klimaatverandering en anderzijds de sociaal-maatschappelijke leefstijl. Deze dimensies vormen de twee assen waarmee er vier scenario's zijn geformuleerd. Hierin wordt verwachte of extreme klimaatverandering tegen elkaar afgezet, evenals individualisme of collectivisme als sociaal-maatschappelijke leefstijl.

Afbeelding 4. De vier toekomstscenario's in het assenstelsel. Door deze vier scenario's uit te diepen proberen we in de volgende hoofdstukken grip te krijgen op de toekomst.

Over de dimensie klimaatverandering

In deze introductie worden de effecten van de klimaatverandering verder uitgewerkt. Het gaat hierbij om twee scenario's waar rekening mee gehouden wordt: De verwachte klimaatverandering en een 'worst-case scenario'. Op basis van het IPCC rapport gaat dit over de *low CO2-emissions pathway* enerzijds en de *very high CO2-emissions pathway* anderzijds[2]. Bij de uitwerking van de scenario's in dit rapport is gekeken naar de effecten die klimaatverandering op de Nederlandse woonomgeving kan hebben. Het gaat hierbij om zowel landelijke als regionale effecten, bijvoorbeeld respectievelijk een stijgende zeespiegel met bijbehorende risico's voor de laaggelegen gebieden en inundatie door intensieve regenval.

Dit rapport beschrijft verschillende woonvisies voor 2050, als een lange-termijnverkenning. Hierbij wordt geapprecieerd dat de effecten van de klimaatverandering in de jaren na 2050 exponentieel kunnen toenemen. De impact van verdere langetermijneffecten worden hier dus niet besproken. De beschrijving van twee mogelijke scenario's voor de fysieke leefomgeving in Nederland, zijn samengevoegd uit verschillende bronnen. IPCC rapporten worden als leidend beschouwd. Verdere uitwerking van de scenario's is gebaseerd op een combinatie van wetenschappelijke literatuur, overheidsrapporten en rapporten van onderzoeksinstituten (STOWA, KNMI etc.).

Naast de hieronder beschreven veranderingen, zijn er andere fysieke processen die plaatsvinden in Nederland (bv. bodemverzakking) die niet noodzakelijkerwijs gerelateerd zijn aan klimaatverandering. Daarom zijn ze hier buiten beschouwing gehouden, hoewel ze wel de fysieke leefomgeving van 2050 beïnvloeden.

Verwachte klimaatverandering

Dit is het scenario dat overeenkomt met de situatie waarbij de gemiddelde opwarming van de aarde tot 1.5° C beperkt is gebleven. Dit betekent een enorme verduurzaming van energie, warmte en mobiliteit. Deze veranderingen zullen impliciet ook een rol gaan spelen in de inrichting van stedelijke en landelijke gebieden – en daarmee een effect hebben op de woonsituatie – maar zijn hier niet expliciet meegenomen.

In dit scenario, is de overstromingskans het grootst rondom de grote rivieren van Nederland (Klimaateffectatlas[3]). In deze gebieden zullen we dan ook veel ruimte moeten teruggeven aan de grote rivieren om extreme effecten van de overstromingen tegen te gaan. Dit betekent ook dat de uiterwaarden weer vrij van bebouwing gemaakt moeten worden, zodat deze gebruikt kunnen worden bij overstromingen. De zeespiegel zal door blijven stijgen met ongeveer 3 mm per jaar. Dit komt dan uit op een totale stijging van 90 mm in 2050 en is relatief beperkt. Een mogelijk besluit het

westen van het land te gaan verlaten, zal daarmee nog uitblijven. Droge zomers zullen vaker gaan voorkomen. Volgens de projecties zal er eens in de 10 jaar een neerslagtekort van 235 mm ontstaan. Daarnaast gaat de referentie verdamping omhoog met 17 mm op jaarbasis. Dit betekent een grote noodzaak om meer water te laten infiltreren om hiermee ondergrondse voorraden te hebben om de zomerse waterdruk tegen te kunnen gaan.

Ook op lokaal niveau zal deze klimaatverandering effecten hebben. Een intensivering van de regenval valt redelijkerwijs te verwachten (KNMI), ondanks de wetenschappelijke uitdagingen die er nog bestaan om globale klimaatverandering te regionaliseren naar lokaal niveau (zie bijvoorbeeld Willems and Vrac[4]). Het gaat hierbij om verhoging van de diepte/ lengte curves als opgesteld in STOWA. Op jaarbasis zullen meer dan 4 dagen een totale neerslag van +25 mm meemaken, met stedelijke overstromingen als gevolg.

Hoewel de temperatuurstijging van 1.5° C in heel Nederland effect zal hebben, kan het 'Urban Heat Island'-effect (UHI) dit in stedelijke gebieden verergeren[5]. Een intensivering van het UHI-effect kan verwacht worden, met als gevolg hogere temperaturen in de stedelijke gebieden. Het effect ligt in Nederland tussen de de 0 tot 6 graden, waarbij de gemiddelde waarden tussen de 0 tot 1° liggen[6]. Het kwantificeren van de toename in temperatuur per specifieke locatie is lastig. De grootste veroorzaker van dit effect is immers niet noodzakelijk de klimaatverandering zelf, maar de steeds dichter bebouwde omgeving in steden[7].

Worst-case scenario

In het IPCC-rapport, wordt een stijging in temperatuur van rond de 2.5° C gezien als extreem voor 2050. Zo'n temperatuurstijging zou leiden tot een stijging van de zeespiegel met 4.5 mm/jaar (gebaseerd op non-lineaire groei die relatief hard doorzet – Riva et al., 2020). Dit zorgt voor een zeespiegelstijging van rond de 135 mm in 2050, maar projecties voor 2100 lijken door te zetten tot twee meter. Door deze geprojecteerde zeespiegelstijging, zal wonen in het laaggelegen westen van het land te gevaarlijk worden. Er zullen door combinatie van springvloed en stormen, regelmatige overstromingen plaatsvinden die de standvastigheid van dijken bedreigt. Lokaal kan dit tegengewerkt worden (historische centra), maar grote delen van west-Nederland zullen regelmatig onder water kunnen komen te staan. Dit is met name het geval doorkijkend naar 2100.

De jaarlijkse referentie verdamping zal omhoog gaan met 40mm, met name door drogere zomers. Er zal eens in de 10 jaar een neerslagtekort van 301 mm ontstaan. Met een zodanig lage zomerse neerslag in geheel Europa, zal het waterniveau in de grote rivieren te laag zijn voor vrachttransport van en naar Duitsland. Intensievere irrigatie gaat nodig zijn, met

een grotere druk op de zoetwatervoorziening als resultaat. Daardoor zullen er hardere prioriteiten gesteld moeten worden in droge zomers: wie mag er wanneer water gebruiken? Anderzijds zal het aantal dagen met meer dan 25 mm neerslag oplopen tot zeven, met jaarlijkse overstromingen van steden als gevolg. Aan deze overstromingen door intense regenbuien zullen stedelijke gebieden zich ingrijpend moeten gaan aanpassen.

Over de dimensie sociaal-maatschappelijke leefstijl

Individualisme

Individualisering in Nederland wordt door het CBS geduid als een historisch proces van ontzuiling, waarbij eerdere collectief-ideologische vormen van organisatie in de samenleving zijn afgebrokkeld. Naast een afname van collectieve kerkelijke waarden wat leidt tot ontzuiling, vloeit individualisme ook voort uit een toenemende waardering voor persoonlijke keuzevrijheid en zelfbeschikking. Echter: "De omvang van sociale contacten van Nederlanders en de maatschappelijke participatie van burgers laten over de afgelopen jaren een stabiel patroon zien. Het zijn signalen dat 'individualistisch' niet automatisch 'ieder voor zich' betekent."[8]

De definitie van individualisering in dit rapport slaat niet op sociale contacten, maar op de woonomstandigheden en wensen. Dit gaat bijvoorbeeld om de bereidheid van de gemiddelde inwoner om faciliteiten met de directe omgeving te delen. Hierbij zien we een individualistische samenleving als een samenleving waarin een huishouden alleen bestaat uit een kerngezin met kinderen tot 18 jaar en waarbij ieder huishouden alle faciliteiten in de privésfeer houdt (eigen leefomgeving met alle benodigdheden daarbinnen, eigen mobiliteit etc.). Dit heeft dus geen directe invloed op de sociale contacten of maatschappelijke participatie, maar op de functionele kant van het wonen.

Collectivisme

Aan de andere kant van de as is een collectivistische manier van leven de norm. Hiermee is de gemiddelde inwoner dus meer bereid om hun directe leefomgeving te delen met anderen buiten het kerngezin. Hierbij zullen er bepaalde taken binnen deze gemixte groepen onderling verdeeld worden, waar deze anders uitbesteed zouden worden naar overheidsinstanties (bv. thuiszorg). De inwoner is hierdoor onderdeel van kleinere, hechte gemeenschappen waaruit de leefomgeving georganiseerd wordt.

Constanten in alle scenario's

Bevolkingsgroei en verstedelijking

Er zal sprake zijn van bevolkingsgroei en verstedelijking. Volgens voorspellingen van het PBL/CBS zal Nederland in 2050 rond de 18,5 miljoen inwoners hebben (in tegenstelling tot 17,4 miljoen in 2021)[9]. De verwachting is daarbij dat de vier grote steden het snelst zullen groeien. Daarbij zal het aantal huishoudens disproportioneel meestijgen, aangezien huishoudens gemiddeld steeds kleiner worden.

Gezien deze (lokale) bevolkingsgroei zal de effectieve woningvoorraad in de grote steden over de komende decennia ook moeten stijgen. Hierbij is het van groot belang dat er voor iedereen een betaalbare woning is die ook past bij de (gewenste) huishoudenssamenstelling, ongeacht het inkomen (zie ook het recente rapport van het Wetenschappelijk Bureau GroenLinks). Om de effectieve woningvoorraad uit te breiden, zal niet alleen naar de bouw van nieuwe woningen gekeken moeten worden. Het beter inzetten van de bestaande gebouwde omgeving is een beter beginpunt. Het CBS schat dat er rond de 110.000 woningen voor langere tijd leegstaan. Inclusief ander vastgoed gaat het om ruim 30 miljoen vierkante meter leegstand. Het beter inzetten van het huidige vastgoed zou daarom een belangrijk uitgangspunt moeten zijn, zeker omdat de bouw door het gebruik van cement (in beton) ook een grote bron van CO2-uitstoot is.[10]

Daarnaast kan de druk op de grote steden deels vermeden worden door krimpregio's aantrekkelijker te maken. Investeringen in de publieke sector en infrastructuur in deze regio's is een belangrijke stap. Een uitzondering of verlaging van de overdrachtsbelasting op eerste woningen binnen de krimpregio's kan deze regio's aantrekkelijker maken.

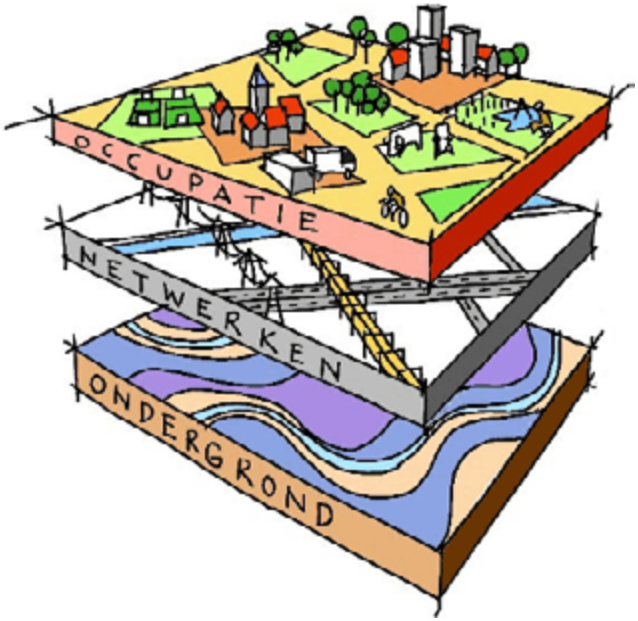
Klimaatverandering en verduurzaming

Hoewel de mate van klimaatverandering nog onbekend is, valt niet te ontkennen dát er sprake zal zijn van klimaatverandering. Afhankelijk van de ernst van de klimaatverandering, zal er een gematigdere of extremere impact zijn op de fysieke leefomgeving in Nederland. Daarom is klimaatverandering opgenomen als één van de assen bij het definiëren van de vier scenario's. Daarnaast zijn er een aantal

In 2050 wonen naar verwachting 18,5 miljoen mensen in Nederland

kenmerken te identificeren die zich naar verwachting binnen alle toekomstscenario's voor zullen doen.

Door de toenemende intensivering van extreme neerslag (zowel droogte als zwaardere buien) zal een nieuwe afweging gemaakt moeten worden tussen de risico's die water met zich mee kan brengen en hoe de stad is ingericht. We stellen hier dat riooloverbelasting (zie ook de rioleringsleidraad 'water op straat') blijft bestaan. Stedelijke gebieden die dichter bebouwd zijn, worden op dit moment vaker bewoond door bevolkingsgroepen met lagere inkomens. Dit zijn bij uitstek ook de gebieden die gevoelig zijn voor overstromingsproblematiek. Klimaatadaptatie door middel van groen-blauwe structuren, zoals wadi's en bomen (met een hoog ruimtegebruik), zal noodzakelijk zijn voor alle scenario's. Dit conflicteert met de verstedelijking en verdichting van de steden.

Afbeelding 5. De lagenbenadering van de fysieke ruimte laat zien hoe wat we bouwen samenhangt met infrastructuur en de ondergrond waarop gebouwd wordt.

Verduurzaming van de woonomgeving is een noodzakelijke stap richting een klimaatneutraal Nederland. Nieuwbouwprojecten zullen aan strengere isolatie- en energienormen moeten voldoen, en de huidige woningvoorraad zal energieneutraal gemaakt moeten worden. Dat brengt hoge kosten met zich mee. Een eerlijke verdeling van die lasten hierbij is één van de belangrijkste stappen die zo snel mogelijk gemaakt zal moeten worden. Het buiten de dijk treden van grote rivieren zal in toenemende mate een probleem zijn, zoals ook de recente overstromingen van juli 2021 in Duitsland, België en Nederland lieten zien.

Bodemgestuurd (ver)bouwen

In alle scenario's zal het noodzakelijk zijn om bodemgestuurde ruimtelijke inrichting als leidraad te nemen. In het rapport Op Water Basis (door Deltares, Bosch-Slabbers en Sweco) wordt het heersende idee van 'mens tegen natuur' verworpen[11]. Voor een duurzame toekomst is het niet realistisch de eeuwenlange trend van bouwen

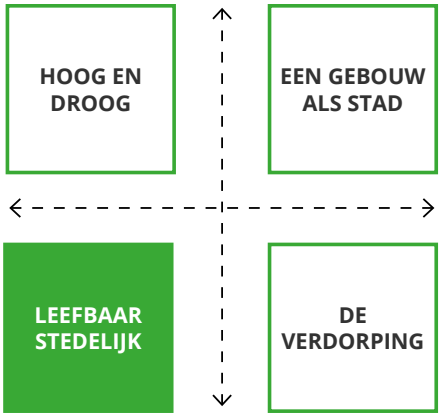
onder ongunstige bodemomstandigheden door te zetten. Ondanks de verduurzaming van het watersysteem, zal het energieverbruik voor het beheersen van oppervlaktewater in de toekomst te sterk oplopen wanneer er met dezelfde mentaliteit tegenover de bodem wordt doorgegaan. Door met de bodem te bouwen in plaats van ertegen, ontstaan er nieuwe kansen.

In alle scenario's is bodemgestuurde ruimtelijke inrichting noodzakelijk

Leefbaar stedelijk

Huidige trends zullen een belangrijke impact hebben op de vorm die wonen aanneemt in de toekomst. De Nederlandse burger – die regelmatig als individualistisch wordt bestempeld – zal in dit scenario door aanhoudende globalisatie en groeiend individualisme meer en meer op zichzelf wonen in 2050. Het scenario wordt dan ook gekenmerkt door een individualistische samenleving die kampt met de gevolgen van de verwachte klimaatverandering.

Deze relatief beperkte gevolgen van klimaatverandering zijn mogelijk gemaakt door een efficiënte mondiale omschakeling naar duurzame alternatieven. Hoewel temperatuurstijgingen zich op den duur manifesteren, heeft het Nederlandse grondoppervlak haar vorm grotendeels weten te behouden. Er zullen voldoende mogelijkheden zijn om water de ruimte te geven zonder dat de dicht bewoonde gebieden direct risico zullen lopen. Het scenario wordt gekenmerkt door stijgende urbanisatie dat in veel gevallen samenhangt met toenemend individualisme.

Afbeelding 6. Wonen in de binnenstad (foto door Viktor Mogilat).

Het afgelopen tijdperk wordt wat ruimtelijke ontwikkeling betreft, gekenmerkt door een trek naar de grote Nederlandse steden en de Randstad specifiek. Hoewel verdere verstedelijking geen absolute samenhang vertoont met groeiende individualistische waarden, is een sterke correlatie onmiskenbaar. Door aanhoudende mondialisering is het verstedelijkte Nederland in 2050 uitgegroeid tot een veelkernige wereldmetropool. Naast een afname van collectieve kerkelijke waarden, wat leidt tot ontzuiling, vloeit individualisme ook voort uit een toenemende waardering voor persoonlijke keuzevrijheid en zelfbeschikking. De stad biedt bewoners de kans deze persoonlijke vrijheid te verwezenlijken. De stedelijke concentratie wordt gezien als een 'clustering van individuen' die zelfstandig wonen in een stad waar de functies van wonen, werken en recreëren bij elkaar komen. Een sterke focus op het eigen geluk, en welvaart heeft geleid tot een stijgende vraag naar betaalbare en passende woningen.

Tegelijkertijd is ook de vraag naar een functionele ligging van deze woningen gestegen. Er is besloten de stadsgrenzen te bewaken om ruimte te behouden voor natuurgebieden, recreatiemogelijkheden en landbouw. Als resultaat hiervan is een creatieve en innovatieve manier van omgaan met de beperkt beschikbare ruimte een vereiste geworden. De groeiende woonwens van eenpersoonshuishoudens in de centra van steden, stimuleert gemeenten om te investeren in de transformatie van kantoorgebouwen tot veel kleine individuele wooneenheden. Uitgaande van bestaande structureren, wordt er gebruik gemaakt van bestaande mogelijkheden om zowel in de hoogte, als onder de grond te bouwen. Autowegen in de stad maken plaats voor fiets- en wandelpaden omringd worden door bomen en ander groen. Dit is mogelijk door de sterke verbetering van het openbaar vervoer zowel in de stad als tussen de verschillende steden.

Door aanhoudende mondialisering is het verstedelijkte Nederland in 2050 uitgegroeid tot een veelkernige wereldmetropool

Opgave sociaal: onderlinge verbondenheid

De sterke mate van individualisering in dit scenario brengt een aantal sociale opgaven met zich mee. De focus op individuen en het gebrek aan collectieve waarden, kan leiden tot een complexe wisselwerking van belangen. Hoewel er wereldwijd nog altijd ingewikkelde klimaatuitdagingen bestaan, zal een toename van het de focus op het eigen individu de maakbaarheid van benodigd beleid belemmeren. Op regionaal niveau kan dit resulteren in het 'Not In My Backyard'-fenomeen (NIMBY). Er is een risico dat de acceptatie van beleid door Nederlandse burgers zal afnemen indien een direct persoonlijk belang ontbreekt.

Daarnaast is het van belang dat op wijkniveau een bepaald gehalte van onderlinge communicatie en contact blijft bestaan. In een individualistische samenleving is het van belang dat mensen omkijken naar de minder bedeelden. In een digitale en zelfstandige samenleving ligt het gevaar op de loer dat dit niet voldoende gebeurt. Een bepaalde mate van sociale controle en communicatie is hier dus gewenst. Ook in het kader van de toenemende vergrijzing is het belangrijk dat er naar elkaar wordt omgekeken. Dit bevordert niet alleen de veiligheid, maar ook de leefbaarheid van de stadse woonwijk.

Opgave economisch: passend en betaalbaar

Ook komen er meerdere economische uitdagingen aan het licht. De wens om zelfstandig in de stad te wonen, zal leiden tot een groeiende vraag naar woningen die betaalbaar zijn voor eenpersoons huishoudens. In de meeste Nederlandse steden zijn woningen voor de gewone burger onbetaalbaar geworden. Omdat wonen en werken geclusterd zijn is het van essentieel belang dat de Nederlandse burger de kans krijgt zich hier te vestigen. Hoewel er geen plek is voor iedereen om in het centrum te wonen, en normale marktwerking niet zomaar kan worden omzeild, is het van belang dat er top-down regulering plaatsvindt van de woningmarkt. Op zowel regionaal als nationaal niveau, kunnen overheidsinstanties maatregelen treffen om woningen hun functie terug te geven: om in te wonen en niet om een beleggingsobject te zijn.

Daarnaast zullen woningen voor verschillende inkomensklassen gemengd moeten worden om segregatie op basis van inkomen te voorkomen. Het is belangrijk dat juist de modale inkomens en de burgers in lagere inkomensklassen de kans krijgen mee te liften op de welvaart en de kansen die toenemende werkgelegenheid in de stad biedt. Inclusiviteit en diversiteit op alle schaalniveaus zijn de kernwaarden die de stad van de toekomst in Nederland zou moeten weerspiegelen.

Opgave ecologisch: verdichting en leefbaarheid

Vanwege de verwachte klimaatverandering en daar onvermijdelijk bijkomende weersomstandigheden, is het belangrijk het groen in steden meegroeit met de groei van inwoners. Door de stedelijke verdichting dreigt het risico dat de stad niet meer kan ademen. Daarom zullen groene daken, balkons en straten het toonbeeld moeten worden in de stad. Ook stedelingen zullen de mogelijkheid moeten hebben te recreëren in het groen, zowel in de stad als daar direct buiten. Hoewel het kostbaar kan zijn deze plekken te realiseren met een toenemende woondruk, is het essentieel dat daar wel rekening mee wordt gehouden. Daarnaast zullen deze stedelijke hubs met zowel woon- als werkfuncties, groeiende afnemers worden van energie. In de stad is vaak niet de ruimte voor de directe opwekking en verwerking hiervan. Er zullen dus innovatieve oplossingen nodig zijn om desalniettemin aan deze vraag te kunnen voldoen.

Zorg goed voor de stad en voor elkaar

Aanbevelingen

Om op een leefbare manier aan de woonwensen in het scenario te kunnen voldoen, zal een groot aantal aanpassingen op alle schaalniveaus nodig zijn. De opgaven staan niet op zichzelf maar hebben een onderlinge verbondenheid. Daarom zullen ook de oplossingen rekening moeten houden met deze verschillende aspecten. In dit scenario waar individualisme een toenemende rol speelt, moet contact, communicatie en diversiteit gestimuleerd worden. De bekende woorden van de Amsterdamse burgemeester Eberhard van der Laan - ‘zorg goed voor de stad en voor elkaar’ - kan daarbij een leidraad zijn. Dit kan verschillende uitwerkingen hebben afhankelijk van schaalniveau.

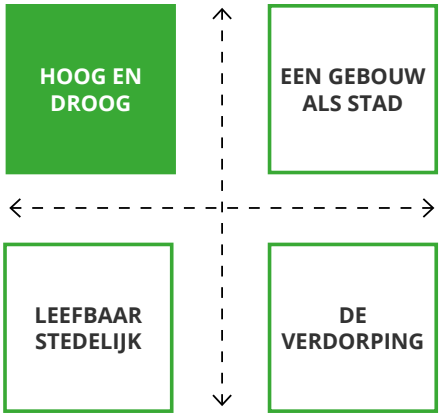
Op landelijk niveau is het belangrijk dat de stedelijke omgeving in contact staat met de buiten-stedelijke omgeving. Hierdoor komt een gelijkwaardige economische groei van alle delen van het land centraal te staan. Ook de balans tussen verstedelijking en groen moet hierbij worden gewaarborgd. Op regionaal niveau is het belangrijk dat er een efficiënt en structureel openbaar vervoerssysteem aanwezig is waar alle bewoners gebruik van kunnen maken. Het investeren in de aanbrenging van groen in de straten en op daken, zal er voor zorgen dat de stad voorzien wordt van groene longen waardoor de stad een wenselijke woonomgeving vormt voor haar bewoners.

In de stad zelf zal een sterke mate van diversiteit nodig zijn. Om segregatie te voorkomen, zullen diverse soorten woningen voor verschillende inkomensklassen in alle delen van de stad gerealiseerd moeten worden. Een randvoorwaarde hierbij is dat de woningmarkt sterker wordt gereguleerd door gemeenten en de overheid. Door bijvoorbeeld een toename van sociale huurwoningen en een uitbreiding van het woning-lotingssysteem in populairdere delen van de stad, kan de menging van bewoners worden gegarandeerd. Ieder deel van de stad kan zo een gelijkwaardige weerspiegeling zijn van haar bewoners. Hoewel historische centra altijd een wenselijke plek zullen blijven om te wonen, is het aan gemeenten om de meerkernigheid van de stad te stimuleren. Door middel van grootschalige functiemenging zullen meerdere centra in de stad ontstaan.

Hoog en droog

Dit scenario zien we simpelweg als het 'worst-case' scenario. Hierbij is er sprake van een extreme mate van klimaatverandering, waardoor de zeespiegel sterk zal stijgen en delen van Nederland onbewoonbaar (want: overstroombaar) worden. Daarnaast is de verwachting dat de trend van individualisering van de samenleving zal doorzetten. Dit uit zich in kleine huishoudens en een sterke nadruk op eigen (private) voorzieningen.

De combinatie van deze variabelen zal een zeer complexe transitie vereisen: een ruimtelijke (collectieve) herverdeling richting het Oosten van het land van een steeds individualistischer ingestelde bevolking. De titel van dit scenario 'Hoog en Droog' verwijst naar deze hogere en drogere (zand-) gebieden. Daarnaast is de verwachting dat we meer in de hoogte zullen bouwen en dat Nederland, naast meer overstromingen, ook meer te maken krijgt met droogte.

Om de hier geschetste transitie te realiseren, zal de overheid een leidende rol moeten nemen in de ruimtelijke inrichting. Dit omdat er in verschillende,

Afbeelding 7. Friese dijken (foto door Gabrielle Cepella).

gedeeltelijk tegenstrijdige, belangen zal moeten worden voorzien en er vanuit een individualistische samenleving weinig 'bottom-up'-initiatief genomen zal worden. Het is daarbij aan de (landelijke) overheid om het goede woonklimaat van Nederland te bewaken: iedere Nederlander heeft recht op een betaalbare woning met voldoende leefruimte. Daarnaast moeten alle monden gevoed worden en heeft iedereen recht op toegang tot publiek groen. Zowel verrommeling van het landschap als 'podificatie'[12] van de woningmarkt moeten worden voorkomen.

Landelijk: van G4 naar E3

Om alle inwoners van een meer individualistische samenleving te kunnen huisvesten, zijn er simpelweg veel meer woningen nodig en dat op een nog kleiner stukje aarde. Nederland is een delta en in de toekomst zullen de grote rivieren nog veel meer ruimte opeisen. Niet alleen verhoging, maar vooral ook verbreding van de dijken is noodzakelijk voor de bescherming van het achterland. De veeteelt zal vanwege haar grote ecologische afdruk moeten worden teruggebracht. Natte akkerbouw biedt mogelijkheden om op klimaatadaptieve wijze om te gaan met een groeiend aantal overstromingen en tegelijkertijd te voldoen aan de voedselvraag van een groeiend aantal inwoners.

Om daarnaast te kunnen voldoen aan het noodzakelijke natuurbehoud, wordt de scheiding tussen stedelijk gebied en platteland nog sterker. Bij de trek naar het Oosten wordt daarbij ingezet op de E3: Emmen, Enschede en Eindhoven als drie grote oostelijke groeikernen en tegenhangers van de oude G4. Hoewel de G4 vanwege hun culturele waarde behouden moeten worden, is een groot deel van de laaggelegen huidige Randstad simpelweg niet langer geschikt om nieuwe woningen te bouwen.

Bij de trek naar het Oosten wordt ingezet op de E3: Emmen, Enschede en Eindhoven

Regionaal: wonen vs. groen vs. tussenruimte

Er wordt zoveel mogelijk gebouwd binnen een duidelijk afgebakend stedelijk gebied. De tussengebieden die nu zijn volgebouwd met datacentra, auto- en meubelboulevards en distributiecentra zullen moeten wijken voor de ruimtelijke uitdagingen van wonen enerzijds en natuurbehoud anderzijds. Dat kan alleen bereikt worden door verhoogde efficiëntie en een betere combinatie van functies. Hierbij valt te denken aan het gebruik van restwarmte van datacentra voor de verwarming van huizen of aan regionale 'groene' gebieden voor wateropvang, maar die ook flora en fauna beschermen. Een derde functie van dat groen is dat het kan dienen als een ontsnapping uit de stad.

In dat Nederland van de toekomst zien we een terugkeer van de focus op de regio. Een afname van vervuilende mobiliteit en een sterkere focus op regionale (voedsel)productie reduceert de CO2-uitstoot. We zetten in op een aantal sterke corridors met een belangrijke rol voor groene en gedeelde mobiliteit. Het eindeloos blijven verbreden van snelwegen zou ook te veel druk geven op de al schaarse ruimte. Aan de rand van de steden worden mobiliteitshubs gebouwd om de druk op de binnenstedelijke ruimte te verminderen

Wijk: middelhoogbouw en meer publiek groen

Vanwege de ruimtedruk en het kleiner worden van de huishoudens, lijkt het bouwen van steeds kleinere woningen een uitkomst. Het toekomstbeeld dat Nederlanders vooral in piepkleine 'pods' zonder balkons zouden wonen, wordt daarbij onwenselijk geacht. Iedereen heeft recht op een fatsoenlijke leefruimte met behoorlijke voorzieningen. Genoeg ruimte om te leven, maar ook om te werken. We verwachten dat thuiswerken de toekomst heeft in een individualistische samenleving. Dat geeft individuen meer ruimte zijn of haar dag zelf in te richten en vermindert de benodigde reisbewegingen. Een toename van de bouw van (middel)hoge gebouwen lijkt daarom evident. De doorsnee Nederlandse rijtjeshuis nemen simpelweg te veel ruimte in beslag. Tegelijkertijd hoeft Emmen geen New York te worden. Meer middelhoge bouw (tot 15 verdiepingen hoog), zoals in Franse en Duitse steden, kan al een enorme stap in de benodigde verdichting betekenen. Ook binnen het stedelijk gebied moet er voldoende ruimte voor groen zijn: dat biedt zowel verkoeling tegen de verwachte hittestress, maar kan ook dienen als opvang van regenwater. Bij de keuze voor materiaalgebruik in steden moet aandacht zijn voor de nadelen van te vergaande verstening.

Aanbevelingen

Het aanpakken van de collectieve opgaven, voortvloeiend uit klimaatverandering, in een sterk individualistische samenleving zal zeer complex zijn. In dit scenario lijkt een leidende rol van de overheid onvermijdelijk te zijn om te zorgen dat Nederland voor iedereen bewoonbaar blijft. Het is echter de vraag of zo'n leidende rol van de overheid wenselijk en/of realistisch is.

Sociale opgave: solidariteit en participatiebereidheid

De aanpak van extreme klimaatverandering gaat veel van de inwoners van Nederland vragen, waarbij een zekere mate van solidariteit benodigd is. Om de dichtbevolkte en kwetsbare gebieden in het Westen van Nederland te ontzien, moet ingezet worden op verschuiving van het demografische zwaartepunt naar het Oosten van het land. Verplaatsing van grote groepen mensen zal tot veel weerstand leiden in een individualistische samenleving waarin mensen niet zitten te wachten op geforceerde verhuizingen. Bovendien moeten we in dit scenario van extreme klimaatverandering voorbereid zijn op een toename van het aantal klimaatvluchtelingen, uit binnen- en buitenland. Ook deze opgave vraagt om solidariteit.

- De noodzaak van een gezamenlijke aanpak van de wooncrisis moet nu écht landen in Nederland: we hebben een Deltaplan Wonen nodig. Hierbij speelt heldere overheidscommunicatie en de bereidheid tot dialoog een belangrijke rol. We kunnen het ons niet veroorloven dat sommige groepen helemaal afhaken van deze gesprekken. De tijd en ruimte is daarvoor te beperkt.
- De overheid zal aanjager moeten zijn van de transitie naar een andere bevolkingsspreiding. Het moet aantrekkelijker gemaakt worden om buiten de Randstad te gaan wonen. Dat kan onder andere door verhuissubsidies af te geven. Daarnaast is de realisatie van een aantrekkelijk woningaanbod in Oost-Nederland noodzakelijk.
- We moeten anticiperen op bevolkingsgroei en de komst van klimaatvluchtelingen. Iedereen heeft recht op een menswaardig bestaan en een prettige woonomgeving. Dit vraagt wederom om een impuls voor woningbouw, maar ook om het voorkomen van 'NIMBY'-gedrag.

In dit scenario moeten we ook voorbereid zijn op binnenlandse klimaat-vluchtelingen

Economische opgave: betaalbaarheid

Met name in de Randstad zijn de prijzen van woningen al jaren veel te hoog. Het is zeer waarschijnlijk dat wonen in een land met steeds schaarsere ruimt, alleen maar duurder zal worden. In dit scenario wordt voorgesteld om steden in de Randstad zoveel mogelijk te behouden vanwege hun economische en culturele waarde. Vanwege de verwachte weerextremen in het lage westen van het land, is het echter onwenselijk daar veel nieuwe woningen te bouwen. Stevige regulering is nodig om te voorkomen dat sommige groepen inwoners niet meer in de oude steden zouden kunnen wonen.

- Wonen moet voor iedereen betaalbaar zijn in Nederland. Dit kan bereikt worden door onder meer verdere regulering van de huurprijzen. In de Randstad is daarnaast een goed verdelingsbeleid noodzakelijk om uitsluiting van groepen met lagere inkomens te voorkomen.

Ecologische opgave: druk op de natuur

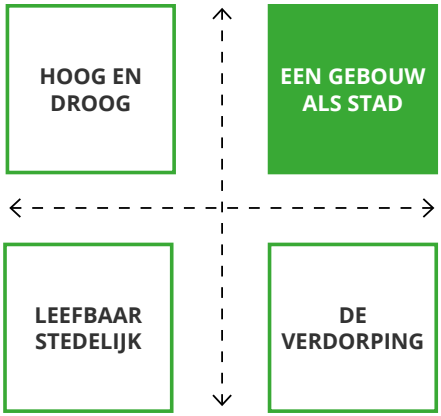
De natuur mag niet de dupe worden van de toenemende druk op de ruimte. Met de groei van steden en de (regelmatige) overstroming van het huidige groen, is dat risico in dit scenario echter zeer groot. Een landelijke strategie voor het behoud van flora en fauna is daarom een randvoorwaarde. Ook binnen de grenzen van het stedelijk gebied ligt een vergroeningsopgave en dit stedelijk groen kan een instrument zijn bij klimaatadaptatie. Daarnaast draagt de nabijheid van (stedelijk) groen bij aan het woonplezier van Nederlanders.

- Behoud van natuur is goed voor mens en dier. Zorg daarom voor een heldere afbakening tussen stedelijk gebied en groen in een landelijke groenvisie.
- Stimuleer efficiënt ruimtegebruik. Daarbij kan gedacht worden aan functiemenging van klimaatadaptatie en recreatie, maar ook aan het integreren van energievoorzieningen in woon- of werkgebieden. Dat helpt ook bij het tegengaan van horizonvervuiling.

Een gebouw als stad

In dit scenario heeft klimaatverandering ernstige effecten op de fysieke leefomgeving in Nederland. Door zeespiegelstijging kunnen grote delen van West-Nederland niet redelijkerwijs meer beschermd worden tegen overstromingen. De samenleving is in grote mate collectivistisch ingesteld. Dit houdt in dat mensen zich met elkaar verbonden voelen, gezamenlijke belangen voorop staan en dat groepen inwoners zelf gezamenlijke initiatieven opzetten.

Het betekent in de praktijk ook dat bewoners van een gebouw gezamenlijk faciliteiten delen. Vanwege de schaarste van bebouwbare grond, wordt er grootschalig in de hoogte gebouwd. Ieder gebouw beschikt daarbij over verschillende faciliteiten en functies.

Afbeelding 8. Het depot van het museum Boijmans-Van Beuningen in Rotterdam (foto door Visual Stories || Micheile).

Door de versnelde opwarming van de aarde is de zeespiegel met wel drie meter gestegen. Beloftes van klimaatakkoorden – zoals de afspraak te stoppen met investeringen in fossiele brandstoffen – bleken loze woorden. Verschillende grote industriële landen trokken zich al snel terug uit deze akkoorden. De uitstoot van broeikasgassen is verder gegroeid en zorgde daarmee voor een dramatische stijging van

de zeespiegel. Voor Nederland was dit een grote uitdaging. Waterbouwkundigen hebben geprobeerd dit water buiten te houden door met eilanden op de Noordzee een binnenmeer te creëren. Maar uiteindelijk moesten ook binnen de oorspronkelijke landsgrenzen, ruimte worden teruggegeven aan het water. Delen van laagliggend Nederland – zoals Hollandse polders en uiterwaarden – zijn ondergelopen om andere delen van Nederland (de grote steden) te kunnen beschermen met hogere dijken.

Door deze extreme klimaatverandering is er een grotere druk op de ondergrond. Er moet gewerkt worden met minder beschikbare ruimte. Door de combinatie met de wens voor collectievere vormen van wonen, voorzien we een scenario waarin het wonen en leven zich concentreert rondom één gebouw of een blok gebouwen. Wonen, werken en voorzieningen bevinden zich allemaal op dezelfde plek doordat functies gecombineerd worden in deze gebouwen. Dit zorgt voor minder mobiliteitsbewegingen en een afname van druk op de ondergrond, waarmee het bijdraagt aan een verminderde klimaatimpact van de bewoners. Dat wordt door deze bewoners ook als belangrijk beschouwd. Door de voelbare consequenties van klimaatverandering is de sense of urgency in 2050 dan ook hoger dan nu.

Hoewel de grote steden in het Westen worden beschermd tegen het water met uitgebreide waterwerken, verschuift de algemene focus van bebouwing zich naar het Oosten van Nederland. Een aantal grote steden wordt beschermd. Naast de benodigde ruimte voor wonen en werken, is dit natuurlijk om historisch en cultureel significante gebouwen en locaties te kunnen behouden. Ook hier zullen echter moeilijke keuzes gemaakt moeten worden.

Vanwege de strategische heroriëntatie van woongebieden en de collectivistische mentaliteit ontstaat er meer behoefte om te experimenteren met nieuwe samenlevingsvormen. Het is daarom belangrijk dat de overheid dit faciliteert met beleid en het aanwijzen van ruimte hiervoor. Groepen van verbonden inwoners zullen kunnen gaan experimenteren autarkische en/of bio-based vormen van samenleven.

De focus van de samenleving zal in dit scenario om de directe omgeving en omliggende bebouwing liggen. Concreet betekent dit bijvoorbeeld een gebouw in de stad en een wijk in landelijke gebieden. Voorzieningen en functies worden gebundeld binnen één gebouw of wijk. Faciliteiten concentreren zich in gebouwen waardoor reisbewegingen sterk afnemen, dit vermindert de belasting van infrastructuur.

Door verdichting en de focus op de directe omgeving, ontstaat er een community in plaats van het huishouden als kern. Dit geeft mogelijkheden,

zoals het flexibeler gebruiken van woningen: als de kinderen van je buren uit huis gaan, kan jij een slaapkamer gebruiken voor jouw jonge kind. Ook zijn er gedeelde gastenkamers voor wanneer er bezoek blijft slapen. Ook het sociale leven zal meer gericht zijn op de directe omgeving. Mensen vinden elkaar in gedeelde interesses en hobby's. Collectivisme zorgt voor meer initiatieven van onderop. Groepen bewoners zijn makkelijker te verenigen en voelen meer verantwoordelijkheid om (lokaal) gezamenlijke initiatieven op te zetten.

Er ontstaat behoefte om te experimenteren met nieuwe samenlevings-vormen

Omdat er nu eenmaal minder ruimte is en bewoners dichter op elkaar gaan wonen, zal het gemiddelde woonoppervlak per persoon dalen van 65 m^2 naar 35 m2. Dit valt grotendeels op te vangen door flexibeler om te gaan met ruimtes en passend woongebruik (slaapkamers die daadwerkelijk gebruikt worden). Ook wordt het normaler om met meerdere generaties een woning te delen, wat bijdraagt aan efficiënter gebruik van woonoppervlakte en de druk op de zorg vermindert.

In het verleden zijn er al experimentele flats in Utrecht-Overvecht geweest met een ideaal dat dicht bij deze woonvisie ligt. Hier deelden bewoners een grote gemeenschappelijke woonkamer, terwijl zij ook allen eigen appartementen hadden die daaraan grensden. De woningen hadden verplaatsbare wanden, waardoor de appartementen naar wens met twee of drie slaapkamers konden worden ingericht. Zulk flexibel woongebruik is ook de wens in deze woonvisie.

Opgaven

De grootste opgave in dit scenario is om ervoor te zorgen dat het utopische beeld van collectivistisch samenleven realiteit wordt. Het is onrealistisch om te denken het delen van voorzieningen zonder negatieve ervaringen zal verlopen. Overlast en segregatie liggen op de loer. Om segregatie tegen te gaan, is het nodig om te sturen op een mix van inwoners binnen een wijk of gebouw. Er moet voorkomen worden dat wonen in gewilde gebieden niet meer mogelijk is voor bepaalde sociaaleconomische groepen. Beleid zal daarom moeten sturen op een bewonersmix met verschillende sociaaleconomische achtergronden. Daarnaast moeten de gedeelde voorzieningen

publiek toegankelijk worden gehouden. Om overlast tegen te gaan, zullen er goede afspraken gemaakt moeten worden met elkaar. Daarbij valt bijvoorbeeld te denken aan samenlevingsrichtlijnen. Ook zal de overheid het bewustzijn moeten helpen creëren dat deze woonvormen noodzakelijk zijn gezien de omstandigheden.

Het wordt normaler om met meerdere generaties een woning te delen. Dat draagt bij aan een efficiënter gebruik van woonoppervlakte en vermindert de druk op de zorg.

Een tweede grote opgave is het ruimtegebrek. Het gemiddeld woonoppervlakte per persoon zal moeten dalen om voor alle inwoners een fatsoenlijke woonruimte – passend en betaalbaar – te kunnen garanderen. In een collectivistische samenleving is het beter benutten van de beschikbare ruimte goed mogelijk. Door het delen van voorzieningen kan er namelijk efficiënter om worden gegaan met de ruimte. Om misbruik en overlast tegen te gaan, is het cruciaal dat de overheid goede randvoorwaarden schept.

Een derde opgave is om ook voldoende ruimte te behouden voor groen en ontspanning. Een verdichting van de bevolking moet in balans blijven met voldoende groen in de omgeving. Dit is cruciaal voor het mentale welzijn van de inwoners en cruciaal om de uitwerkingen van klimaatverandering te mitigeren. Versteende omgevingen hebben begroeiing en bomen nodig om de temperatuur onder controle te houden en de lucht schoon te houden.

Aanbevelingen

Het moet makkelijker worden om woonruimtes en voorzieningen te delen. Er moet nog veel verbeteren om gedeelde woonvormen beter te faciliteren. Dit geldt zowel op wetgevingsgebied (bijv. verbod op 'verkamering'), fiscaal gebied (bijv. gemakkelijker woningdelen zonder fiscaal partner te zijn) als de markt (gezamenlijke hypotheek, verzekering). Op korte termijn zou onderzocht moeten worden welke drempels er momenteel bestaan voor woningdelen. Het is een gemiste kans als overheidsbeleid efficiëntere vormen van samenleven in de weg zou zitten.

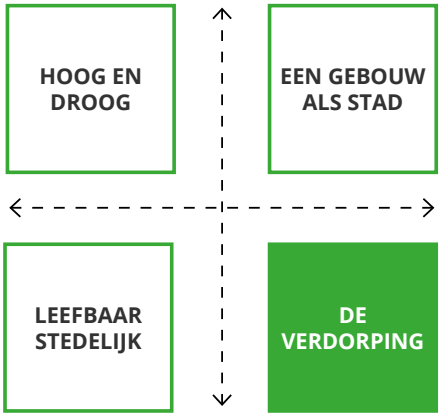
Stuur verder op een verhoogd bewustzijn rondom woonopgaves van de toekomst. De gehele samenleving zal zich ervan bewust moeten zijn dat klimaatverandering ons dwingt op een gemiddeld kleiner woonoppervlakte en dichter op elkaar te gaan wonen.

Stimuleer daarom innovaties op het gebied van flexibel, adaptief en modulair wonen. Om ons voor te bereiden op een extreem klimaatscenario, is het belangrijk om nu in te zetten op flexibel wonen. Zo kan er gezorgd worden dat er – wanneer dat in de toekomst nodig is – voldoende woonopties beschikbaar zijn. Appartementencomplexen kunnen daartoe sterker levensloopbestendig gebouwd worden, bijvoorbeeld door een kamer die de ene buur over heeft te laten gebruiken door een ander. Zet daarnaast ook in op drijvende woningen.
Voor het behoud van ecologie kan daarnaast meer worden ingezet op natte natuur. Doordat delen van Nederland onder water komen te staan, zijn er meer mogelijkheden om deze 'verloren' gebieden in te zetten voor andere doelen. Denk daarbij aan natuurgebieden die gedeeltelijk onder water kunnen staan en ook aan andere vormen van landbouw – zoals zeewier.

De verdorping

De samenleving zal in dit scenario overwegend collectivistisch zijn. Dit betekent dat burgers meer dan nu de wens hebben om samen te werken, wonen en leven met anderen uit hun omgeving. Dat houdt in dat de faciliteiten hiervoor ook vaker gedeeld zullen worden. Klimaatverandering zal de huidige verwachting volgen, waarmee de zeespiegel stijgt en er meer ruimte voor water nodig is. Dit is echter minder extreem dan in de scenario's met sterkere klimaatverandering.

Vanwege het meer collectivistische maatschappijbeeld, zullen er meer initiatieven ontstaan van groepen mensen die zelf hun woonomgeving gezamenlijk vormgeven. Hierbij valt bijvoorbeeld te denken aan woongroepen die een bestaand (kantoor)gebouw transformeren. Op de langere termijn zal het delen van voorzieningen ertoe leiden dat er hier meer van aanwezig zijn in de directe omgeving. Hiermee kunnen functies meer gemengd worden, wat de mobiliteitsdruk zal verminderen. Omdat klimaatverandering zich zal doorzetten, is er in de gebouwde omgeving meer

Afbeelding 9. Giethoornse Meer (foto door Bjorn Agerbeek).

ruimte nodig voor klimaatadaptatie. De gebieden waar nu woningen staan, zullen ook beschikbaar kunnen blijven voor wonen met het nemen van relatief beperkte maatregelen.

De natuurlijke basis van ons ecosysteem zal moeten dienen als randvoorwaarde voor onze ruimtelijke ontwikkeling. We plannen onze nieuwe woongebieden dus op basis van de ondergrond en de natuurlijke omgeving van die locatie. Op landelijk niveau betekent dit bijvoorbeeld dat rondom de grote rivieren, water nog meer de ruimte zal krijgen. Brede uiterwaarden worden de norm rondom de Maas, Waal en de Rijn. Daarnaast zal er infrastructuur nodig zijn om (een deel van) de piekafvoer van rivieren om te leiden en te laten infiltreren. Dit om de grondwaterstanden niet te ver te laten dalen. De noodzaak om regenwater af te vangen in plaats van af te voeren zal door waterschappen als kerndoel gezien moeten gaan worden[13]. Hiervoor zijn landelijke, regionale en lokale plannen nodig.

Een groene omgeving draagt bij aan klimaatadaptatie, recreatie, gezondheid en geluk van inwoners. In stedelijke gebieden zoals de Randstad moet het bestaande groen beschermd worden. Dat betekent dat het aantal woningen in deze stedelijke gebieden nog wel groeit, maar minder snel dan in de rest van het land. De verwachte groei van het aantal inwoners moet daarom voornamelijk worden opgevangen door verdichting in de vorm van hoogbouw, efficiënt gebruik maken van bestaande bebouwing en een vermindering van het benodigde woonoppervlakte per persoon. Dat laatste is te realiseren door voorzieningen (keuken, woonkamers etc.) meer met elkaar te delen, wat in een collectieve manier van wonen ook normaal wordt gevonden.

Buiten de Randstad is meer ruimte voor groei die bij voorkeur geclusterd plaatsvindt. Er ontstaan nieuwe wijken rondom de huidige steden en dorpen en eventueel een beperkt aantal nieuwe dorpen/steden. De steden in de provincies Overijssel, Gelderland en Brabant zijn regio's waar met name meer groei zal voorkomen. Actief overheidsbeleid zal nodig zijn om de groei in deze regio's goed op te vangen.

In dit toekomstbeeld werken kleinschalige boerderijen samen met stedelijke initiatieven

Een belangrijk kenmerk van de regionale inrichting, is de versterking van samenwerking tussen stad en platteland. In dit toekomstbeeld werken kleinschalige boerderijen samen met lokale stedelijke initiatieven om landbouwproducten direct aan de stad te leveren. Dit gaat met name om biologische groente- en veeteelt. Hierdoor wordt er automatisch meer seizoensgebonden geconsumeerd, wat de duurzaamheid van dit soort projecten bevordert. Dit vermindert ook de afstand tussen stad en platteland, en daarmee de maatschappelijke en politieke spanningen tussen landelijk en stedelijk leven.

De wijken in deze steden zullen de visie van Jane Jacobs volgen: weinig centrale planning, sterke verbintenis met de buurt en organisatie van onderop[14]. De stad zal hierdoor meer lijken op een collectie van aaneengesloten dorpen, waar de functies binnen elk 'dorp' gemixt is. Binnen de 'dorpen' is sterk de ruimte voor gedeelde woningen, mobiliteit en voorzieningen. Mantelzorg is sterk verbonden met de woonsituatie en speelt een cruciale rol in verband met vergrijzing. De mix van verschillende generaties binnen wijken en woongebouwen zal vanuit gemeenten en overheden gestimuleerd moeten worden. Een eerste voorbeeld hiervan is het Knarrenhof in Zwolle.

De burgerinitiatieven die deze transitie verzorgen, zullen komen vanuit bestaande wooncorporaties en nieuw gevormde burgercollectieven. Deze burgercollectieven lijken op de huidige Verenigingen van Eigenaren, maar zijn verantwoordelijk voor een buurt in plaats van een enkel gebouw. Deze nieuwe wooncollectieven zullen nauw samenwerken met gemeenten, waardoor er vanuit de overheid enige mate van controle uitgeoefend kan worden over de inrichting van de wijken. Deze transitie naar burgerinitiatieven zullen toepasbaar zijn in zowel de stad als platteland. Het blijft voor overheden noodzakelijk om een zekere mate van centraal overzicht te hebben om ervoor te zorgen dat de groei en transities van steden duurzaam en haalbaar zijn. Denk daarbij aan infrastructuur voor waterafvoer, mobiliteit, elektriciteit en telecommunicatie.
Bij deze transities moeten de bestaande natuurlijke, historische en culturele eigenschappen gerespecteerd worden. Er moet ruimte blijven voor cultureel belangrijke bebouwing (musea; cultuurhistorische publieke ruimtes etc.). Ondanks minder duidelijke noodzaak vanuit de wijken, kan hier op regionaal en nationaal niveau wel behoefte aan zijn.

Door gedeelde vormen van mobiliteit zoals openbaar vervoer en deelauto's, zal er minder ruimte nodig zijn voor parkeerplaatsen. De ruimte die hierdoor gewonnen wordt, kan ingedeeld worden naar de behoeftes van de wijkbewoners. Extra nadruk zal daarbij gelegd worden op klimaat-adaptieve projecten, wat leidt tot meer groen in de wijk. Door

de lokale oriëntatie, het goede voorzieningenpeil en de trend om meer thuis te werken, zal men minder vaak naar een andere stad reizen voor werk of voorzieningen. Hiermee vermindert de mobiliteitsbehoefte op landelijk niveau en zal er minder druk zijn om de 'fileproblematiek' op te lossen. Massale investeringen in het landelijke wegennet zijn daarmee onnodig. Een aantal snelwegen zal verkleind kunnen worden om plaats te maken voor energieopwekking met zonnepanelen.

Veel van de bovengenoemde transities zullen zich richten op het herinrichten van de bestaande bebouwde gebieden. Daarnaast zullen nieuw gebouwde wijken een belangrijk deel uitmaken van de nieuwe inrichting van Nederland. Deze zullen zo adaptief en duurzaam mogelijk gebouwd moeten worden. Ook zullen deze nieuwe wijken expliciet gebouwd moeten worden om collectieve groepen te huisvesten. Dit zijn grotere gebouwen die groepen bewoners en bedrijven huisvesten in hetzelfde gebouw. Dit is wezenlijk anders dan de dominantie van eengezinswoningen in huidige nieuwbouw (zie bijvoorbeeld de Sionwijk in Rijswijk). Waar mogelijk, zal de inrichting van nieuwe wijken gebeuren door wooncollectieven van toekomstige bewoners, in samenwerking met gemeenten, omliggende buurten en andere betrokkenen.

Aanbevelingen

Sociale opgave: stuur op verbinding tussen mensen

Eén van de grote risico's in deze collectieve woonvisie is segregatie. Mensen hebben over het algemeen vaker contact met anderen die op hen lijken, dan met mensen die van hen verschillen (idealen, opleidingsniveau, cultuur etc.). Collectieve initiatieven zullen dan ook vaak ontstaan vanuit groepen mensen die op elkaar lijken. Als dit zich doorzet in de woonomgeving, werkt dit segregatie van bevolkingsgroepen in de hand. Daarom is het belangrijk dat overheden betrokken blijven om op een mix binnen wijken aan te sturen.

Bij nieuwbouw kan dit door eisen te stellen aan de mix van woningen in de wijk: overal moet minimaal percentage van de woningen betaalbaar zijn voor eenverdieners met een modaal inkomen en andere specifieke doelgroepen. Daarnaast investeert de overheid in het aanleggen van sociaal-maatschappelijke voorzieningen in elke wijk. Lokale burgerinitiatieven kunnen met een '*right to challenge*' ervoor kiezen deze verantwoordelijkheid over te nemen[15]. Daarnaast zijn er actieve campagnes om mensen bewust te maken van manieren om verbinding te leggen met anderen buiten hun bubbels. In de nieuwe transitiewijken

wordt daarnaast diversiteit gestimuleerd en georganiseerd, zodat iedereen een eerlijke kans heeft om te verhuizen.

Sociale opgave: toegankelijkheid voor iedereen

Er zijn grote verschillen in zelfredzaamheid tussen mensen. Het kan echter niet zo zijn dat groepen buiten de boot vallen. Door collectievere manieren van wonen, zal mantelzorg vaker vanuit de woonsituatie voortvloeien. Dit is een sterk punt van het collectief wonen en zal gestimuleerd moeten worden. Daarnaast is het belangrijk dat passende zorg en ondersteuning gegeven kan worden aan iedereen. Oftewel: er dienen adequate alternatieven te zijn voor mensen die zorg nodig hebben maar niet binnen collectieve groepen wonen. Mantelzorg mag dus niet de norm worden zonder opvangnet.

Ondanks de focus vanuit de samenleving op het collectief, zullen er nog veel individuen zijn die niet in deze collectieve levensstijl passen. Centrale en lokale overheden moeten deze groepen ondersteunen in zaken die anders vanuit collectieve woonomgevingen gedaan zouden worden. Huisvesting moet een recht voor iedereen blijven. Omdat conflicten met de buren in collectivistische woonomgevingen een ingrijpend effect hebben, zal er voldoende tijdelijke opvangcapaciteit in alle regio's moeten zijn.

Economische opgave: voor iedereen een passende woning

Anno 2021 is het vinden van een betaalbare woning al een probleem en dit zal met de verwachte klimaatverandering niet zomaar verdwijnen. Voor mensen met een modaal inkomen is het nu al nauwelijks mogelijk een betaalbare woning te vinden. Extreem overbieden en maximaal lenen zijn nu de norm. Mensen stellen hun gewenste volgende levensfases – of dat nou op jezelf wonen, samenwonen of kinderen krijgen – uit vanwege het gebrek aan passende woningen. Wie een koopwoning heeft, zit goed, is de gedachte. En daarmee vergroot de vermogensongelijkheid zichzelf juist. Het verschil tussen de haves and have-nots wordt groter. Juist omdat in dit scenario wonen nog meer gekoppeld kan worden aan andere voorzieningen, is het erg belangrijk dat alle inwoners kunnen wonen in een fijne en betaalbare woonomgeving. Een collectivistischere manier van samenleven biedt daartoe ook kansen.

Door de woningmarkt beter te reguleren kan het verschil tussen huur en koop kleiner gemaakt worden. Ook een puntensysteem voor middel- en dure huur zou moeten worden ingevoerd. Een woning is namelijk de basis voor een fijne samenleving, en geen beleggingsobject. Bonafide verhuur kan mogelijk blijven door bijvoorbeeld een

vaste en gereguleerde marge op de kostprijs te berekenen.

De overheid kan initiatieven van onderop beter faciliteren. Dit kan gaan om wooncoöperaties, collectief particulier opdrachtgeverschap en erfdelen. Ruimtelijk beleid is nu nog teveel gericht op de standaardopties van koop óf huur, terwijl er veel meer tussenvormen mogelijk zijn. Denk bijvoorbeeld aan het flexibeler gebruik maken van bestaande locaties zoals oude schoolgebouwen of kantoren. Faciliteer ook leningen die dit mogelijk maken.

Een nieuw Ministerie van Ruimte en Wonen moet heldere richtlijnen geven over waar er gebouwd mag worden

Ecologische opgave: bebouwing vs. groen?

Ook zal er op nieuwe locaties gebouwd worden. Doordat deze initiatieven steeds vaker van onderop ontstaan, heeft de overheid hier minder regie op. Tegelijkertijd zijn er meerdere belangrijke thema's die meer ruimte nodig hebben: het behoud van groen, de energietransitie en een duurzame voedselvoorziening. Een goede ruimtelijke afweging die kijkt naar alle omgevingsfactoren is hierin cruciaal.

Een nieuw Ministerie van Ruimte en Wonen moet heldere richtlijnen geven over op welke locaties het wenselijk is om te bouwen en hoe men rekening kan en moet houden met de ondergrond. Initiatieven van collectieven die willen bouwen op vernieuwende manieren, in lijn met ondergrond en omgeving, worden dan ook gestimuleerd met kennis en geld. Om langere termijn worden deze geëvalueerd en vormen deze inzichten de normen voor nieuw beleid.

Voor regionale groei buiten de Randstad heeft het principe van 'gebundelde deconcentratie' de voorkeur[16]. Nieuwe wijken zullen aangelegd kunnen worden binnen groeiclusters. Provincies zullen in samenwerking met gemeenten gebieden aanwijzen waar uitgebreidere groei mogelijk is. De groei op regionaal niveau zal ook afhangen

van de omgevingscondities binnen de regio. De aanleg van nieuwe wijken moet alleen plaatsvinden als dat gedaan kan worden zonder excessieve bodemversterking en verlies van belangrijke natuurwaarden. Waar dit conflicteert met huidig gebruik (bijvoorbeeld landbouw), moet er geld beschikbaar zijn voor verplaatsing, compensatie of andere oplossingen.

Ruimtelijk-economische opgave: ongelijke spreiding van inwoners

De huidige groei van de Randstad en krimp in landelijke regio's laat zien dat ongelijke spreiding van inwoners zelfversterkend werkt. In drukkere gebieden komen er meer voorzieningen en werkgelegenheid, waardoor deze regio weer aantrekkelijker wordt om in te wonen. Dit heeft een negatief effect op (potentiële) krimpregio's die daardoor in een neerwaartse spiraal komen. De druk op het stedelijke gebied wordt juist verhoogd. In dit scenario is de verwachting dat stedelijke gebieden in Overijssel, Gelderland en Brabant steeds aantrekkelijker worden. De hiervoor omschreven zelfversterkende effecten moeten voorkomen worden.

De Rijksoverheid kan tegengaan door meer te investeren in het aantrekkelijk houden van meer perifere gebieden, met name als het gaat om de huidige krimpgebieden. Het behouden van adequate overheidsvoorzieningen is een randvoorwaarde om minimaal de krimp tegen te gaan. Vrijwillige verplaatsing van inwoners uit drukkere gebieden hiernaartoe kan bijvoorbeeld gestimuleerd worden door het aanleggen van snellere verbindingen, openbaar vervoer gratis maken, het stimuleren van hybride werken, regionale arbeidsmarktkansen voor hoger opgeleiden creëren en/of het beschikbaar stellen van budget voor maatschappelijke initiatieven in de krimpgebieden. Ook kan een uitzondering of verlaging van de overdrachtsbelasting op eerste woningen binnen de krimpgebieden deze regio's aantrekkelijker maken.

De noodzaak van een gezamenlijke aanpak van de wooncrisis moet nu écht landen in Nederland: er moet een Deltaplan ‘Groen Wonen’ komen.

Onze politieke handreiking daartoe bevat de volgende negen aanbevelingen:

1. **Een nieuw Ministerie van Ruimte en Wonen is nodig voor landelijke regie van het woonbeleid.**

2. **Participatieve en een bodemgestuurde inrichting van de ruimte moet expliciet worden opgenomen in de Omgevingswet.**

3. **Een eerlijke verdeling van de lasten van woningaanpassing, klimaatverandering en energietransitie is noodzakelijk om het woonrecht in Nederland te verwezenlijken.**

4. **Er moet worden aangestuurd op een geleidelijke daling van het gemiddelde woonoppervlakte.**

5. **Door het delen van woonruimten en het delen van voorzieningen te vereenvoudigen, kunnen we efficiënter gebruik maken van de beschikbare woonruimte.**

6. **De woningdruk in steden kan verminderd worden door gemeenten te helpen (langdurige) leegstand om te zetten in bruikbare gebouwen.**

7. **Op de korte termijn is er een landelijk verbod nodig op het kopen van woningen als beleggingsobject.**

8. **De overheid moet duurzame en langdurige woonoplossingen stimuleren zodat inwoners er zelf baat bij hebben een positieve bijdrage te leveren aan hun omgeving.**

9. **De overheid moet strengere minimale eisen stellen aan sociaal, economisch en ecologisch duurzame nieuwbouw.**

Naar daadkrachtig woonbeleid

Een groene en linkse aanpak van het woonbeleid is hard nodig, gezien de uitdagingen om een leefbare toekomst voor mens en milieu veilig te stellen. Ongeacht hoe ernstig klimaatverandering precies zal uitpakken en in welke richting de samenleving zich ontwikkelt: er zijn een aantal gedeelde uitgangspunten die centraal zouden moeten staan in de aanpak van het woonvraagstuk richting 2050.

Kijkend naar de toekomst, is een integrale aanpak van het woonvraagstuk noodzakelijk. De overheid heeft hierbij een cruciale rol. Het principe dat er alleen gebouwd wordt waar de bodemomstandigheden dat toelaten, moet leidend worden. Ook moet beter gekeken worden naar de impact van klimaatverandering op nieuwbouwlocaties, omdat met het oog op deze effecten, het niet overal zinvol zal zijn bebouwing te plaatsen. Deze toets ontbreekt nu nog in de ruimtelijke ontwikkeling van Nederland. Daarnaast moet er grootschalig worden ingespeeld op de verduurzaming van woningen en het reserveren van ruimte voor klimaatadaptatie. Tot slot is wonen een grondrecht voor iedereen, ongeacht achtergrond of inkomen. Dit tezamen vraagt op de lange én korte termijn om creatieve woonoplossingen.

Eerder hebben wij voor elk scenario apart een aantal aanbevelingen geschetst. Daarnaast zijn er gedeelde aanbevelingen, die doorgevoerd zouden moeten worden ongeacht welk scenario richting 2050 realiteit wordt. Deze worden hieronder per thema geschetst.

Een Deltaplan Groen Wonen

De aanpak van de wooncrisis – in combinatie met klimaatverandering – is een enorme sociale en ruimtelijke uitdaging. Dit gaat veel van de inwoners van Nederland vragen. Bij de uitwerking van de verschillende scenario's, is duidelijk geworden dat solidariteit een belangrijke randvoorwaarde is. **De noodzaak van een gezamenlijke aanpak van de wooncrisis moet nu écht landen in Nederland: er moet een Deltaplan Groen Wonen komen.** Hierbij speelt heldere overheidscommunicatie en de bereidheid tot dialoog een belangrijke rol. We kunnen het ons niet veroorloven dat sommige groepen helemaal afhaken van deze gesprekken. De tijd en ruimte is daarvoor te beperkt.

Landelijk is er meer regie nodig om de woonopgave aan te pakken

Landelijk is er meer regie nodig om deze opgave aan te pakken en ontwikkelingen niet te veel te laten vertragen door 'NIMBY' afwegingen in de lokale politiek. **Een nieuw Ministerie van Ruimte en Wonen is daarbij nodig**. Deze kan heldere richtlijnen geven over op welke locaties (regio's en soorten ondergrond) het wenselijk is om te bouwen en deze ontwikkelingen ook aanjagen. Tegelijkertijd moeten deze richtlijnen ruimte bieden voor lokale afwegingen, op basis van kennis en wensen van lokale bewoners. Ook zal dit nieuwe ministerie de mogelijkheden voor participatieve ruimtelijke ontwikkeling verder kunnen onderzoeken. Hierbij hebben inwoners direct zeggenschap over de ruimtelijke ontwikkeling in hun omgeving. Dit zou georganiseerd kunnen worden vanuit gemeenten, met ondersteuning vanuit het ministerie.

De inrichting van Nederland

Een bodemgestuurde inrichting van stedelijke gebieden en landelijke planning is noodzakelijk voor een duurzame leefomgeving in 2050. **Deze bodemgestuurde inrichting van de ruimte zal expliciet opgenomen moeten worden in de Omgevingswet**, om ervoor te zorgen dat dit landelijk geïmplementeerd wordt. De verharding van de stad mag ruimtelijke klimaatadaptatie niet verhinderen. Binnen de bebouwde gebieden moet meer ruimte komen voor groen om zware regenval af te kunnen voeren. Langs de grote rivieren moet er meer ruimte komen voor

uiterwaarden, door daar minder in nieuwbouw te investeren. Klimaatverandering zal ook tot verandering van de leefomgeving leiden in steden; intensivering van neerslag, langere droogtes en hogere temperaturen. **Deze risico's van klimaatverandering in steden zullen eerlijk verdeeld moeten worden**. Als deze klimaateffecten binnen de stad niet voldoende gemitigeerd kunnen worden, moeten er aanvullend beleid geïmplementeerd worden om te voorkomen dat armere populaties hier onevenredig de dupe van worden.

Omgaan met beperkte ruimte

Gezien de uitdagingen van klimaatadaptatie, kan de Randstad niet blijven groeien zoals het voorheen gedaan heeft. Naast een heroriëntatie op andere gebieden in Nederland, zullen creatieve oplossingen voor gebrek aan ruimte benodigd zijn in de Randstad. We denken hierbij aan een daling van het gemiddelde woonoppervlakte, meer middelhoogbouw en het efficiënter gebruiken van de beschikbare woonruimte. Er moet worden aangestuurd op een geleidelijke daling van het gemiddelde woonoppervlakte. Het gemiddelde woonoppervlakte is momenteel zo'n 65 m^2 per persoon en zou kunnen dalen naar ongeveer 45 m2 per persoon. Er zijn een aantal manieren om dit op te vangen. Zo kan er flexibeler omgegaan worden met de fysieke ruimte en passend woongebruik, zodat beschikbare woonruimtes niet onbenut blijven. Denk daarbij bijvoorbeeld aan de transformatie van leegstaande kantoorruimtes.

Daarnaast zal er door de enorme druk op ruimte meer moeten worden ingezet op middelhoogbouw. Het toekomstbeeld dat Nederlanders vooral in piepkleine 'pods' zonder balkons wonen, wordt onwenselijk geacht. Iedereen heeft recht op een fatsoenlijke leefruimte met behoorlijke voorzieningen. Een toename van de bouw van (middel)hoge gebouwen is daarom wel noodzakelijk. De doorsnee Nederlandse rijtjeshuis nemen simpelweg te veel ruimte in beslag. Tegelijkertijd hoeft Emmen geen New York te worden. Daarom adviseren wij sterk in te zetten op middelhoogbouw.

Efficiënter gebruik maken van de beschikbare woonruimte kan bereikt worden door het delen van woonruimten en voorzieningen eenvoudiger te maken. Dit heeft zowel betrekking op ruimtelijke ordening, fiscale maatregelen en systeemveranderingen. Concrete voorbeelden hierbij zijn respectievelijk het herzien van verboden op 'verkamering', gemakkelijker maken van woningdelen zonder fiscaal partner te zijn en het mogelijk maken van gezamenlijke hypotheken en verzekeringen af te sluiten zonder partner te zijn. Hierbij is het cruciaal dat de overheid goede

randvoorwaarden schept die misbruik en overlast tegengaan. Daarom zou er op korte termijn onderzocht moeten worden welke drempels er momenteel bestaan voor woningdelen. Deze analyse zou zich zowel op landelijk, regionaal als lokaal overheidsbeleid moeten richten. Het is een gemiste kans als overheidsbeleid efficiëntere vormen van samenleven in de weg zou zitten.

Woningmarkt

De woningdruk in steden kan worden verminderd door **gemeenten te helpen (langdurige) leegstand om te zetten in bruikbare gebouwen** (zowel woningen als andere functies). Hierbij moet functiemenging bevorderd worden, terwijl de rechten van bewoners niet ondergeschikt mogen raken aan de belangen van commerciële medegebruikers van deze panden.

Op de korte termijn is er daarnaast een landelijk verbod op het kopen van woningen als beleggingsobject nodig. Dit kan helpen de betaalbaarheid van woningen te verbeteren. Ook zorgt dit ervoor dat meer Nederlanders de kans krijgen om een eigen huis te bezitten. Dit versterkt het eigenaarschap van bewoners voor hun eigen leefomgeving. De overheid moet duurzame en langdurige woonoplossingen stimuleren zodat inwoners er zelf baat bij hebben een positieve bijdrage te leveren aan hun omgeving. Bewoners kunnen zo sterker bijdragen aan lokale sociale cohesie, verduurzaming en klimaatadaptatie.

Duurzaamheid

Duurzamere woningen zijn een randvoorwaarde in alle scenario's. In deze transformatie, zijn er met name kansen voor klimaat-efficiënte en gezonde nieuwbouw. De woningen die nu nieuw gebouwd worden zijn al aardgasvrij en verbruiken relatief weinig energie. We zijn er daarmee nog niet: duurzaamheid moet nog veel integraler meegenomen worden bij nieuwbouw. De productie van traditionele nieuwbouw zorgt nog voor veel CO2-uitstoot, bijvoorbeeld bij de productie van beton en staal. Dit kan anders, bijvoorbeeld door gebruik te maken van andere bouwmaterialen, zoals *biobased* of circulaire stoffen.

Woonbeleid moet in de komende jaren significant veranderen om de acute wooncrisis op te kunnen lossen

Ook als het gaat om de het binnenklimaat en de oriëntatie van de woning en ramen ten opzichte van zon(licht) en wind, is er nog grote winst te behalen voor mens en milieu. De overheid dient daarbij aandacht te genereren voor integrale afwegingen van duurzaamheidsaspecten bij nieuwbouwwoningen en innovatie te stimuleren door het subsidiëren, faciliteren en verspreiden van goede voorbeelden. Vervolgens kunnen deze projecten geëvalueerd worden. **De overheid kan hiermee strengere minimale eisen aan duurzame nieuwbouw gaan stellen**.

Tot slot

Woonbeleid moet in de komende jaren significant veranderen om de acute wooncrisis op te kunnen lossen. Dit rapport doet daartoe een aantal suggesties. Bovenal doen we de oproep naar de lange termijn te blijven kijken. Het woonvraagstuk zal een belangrijk onderwerp blijven. De (ruimtelijke) keuzes die nu gemaakt worden, werken nog lange tijd door in de ruimtelijke inrichting van Nederland. Het zou daarom kortzichtig zijn, niet de lange-termijn te beschouwen bij het vormgeven van woonbeleid.

De aanbevelingen in dit rapport zijn gebaseerd op de huidige stand van zaken en inzichten. Daarom is het natuurlijk van belang om de wensen, waarnemingen en (beleids)instrumenten constant te evalueren en aan te passen aan nieuwe realiteiten. Om de lange termijn niet uit het oog te verliezen, raden we daarom GroenLinks – en daarbinnen haar (Jong) Wetenschappelijk Bureau - aan periodiek deze aanbevelingen tegen het licht te houden. Daarin kunnen ook andere scenario's en aspecten nader bekeken worden, waarmee de woonvisies uit dit rapport getoetst, gecombineerd en gecomplementeerd kunnen worden. **We hopen daarmee dat dit rapport een fundament biedt voor het samen verder bouwen aan groen en links woonbeleid.**

Eindnoten

1 Zie voor uitgebreide details: https://www.deepuncertainty.org/

2 IPCC, 2021. *Climate Change 2021: The Physical Science Basis*.

3 Zie https://www.klimaateffectatlas.nl/nl/

4 Willems, P. and Vrac, M. 2011. Statistical precipitation downscaling for small-scale hydrological impact investigations of climate change. *Journal of Hydrology*, 402, 193-205. Doi: http://dx.doi.org/10.1016/j.jhydrol.2011.02.030

5 Sachindra, D.A., Ng, A.W.M., Muthukumaran, S. and Perera, B.J.C. 2015. Impact of climate change on urban hear island effect and extreme temperatures: a case-study. *Quarterly Journal of the Royal Meteorological Society*, 142(694), 172-186. Doi: https://doi.org/10.1002/qj.2642

6 Wolters, D., Bessembinder, J. and Brandsma, T. 2011. Inventarisatie urban heat island in Nederlandse steden en automatische waarnemingen door weeramateurs. KNMI nummer: WR-2011-04.

7 Levermore, G., Parkinson, J., Lee, K., Laycock, P. and Lindley, S. 2018. The increasing trend of the urban heat island intensity. *Urban Climate*, 24, 360-368. Doi: https://doi.org/10.1016/j.uclim.2017.02.004

8 Zie https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2017/52/worden-we-individualistischer-

9 Zie https://publ.nidi.nl/output/2021/nidi-cbs-2021-bevolking-2050-in-beeld.pdf

10 Zie https://ce.nl/publicaties/milieu-impact-van-betongebruik-in-de-nederlandse-bouw/

11 Zie https://www.deltares.nl/app/uploads/2021/07/Op-Waterbasis.pdf

12 Neologisme: naar het woord 'pod': minuscule zelfstandige woonunits die in een aantal wereldsteden reeds in trek raken.

13 Dit wordt nu al in toenemende mate de ambitie van waterschappen. Zie bijvoorbeeld https://magazines.publiekdenken.nl/hetwaterschap-5-2020/watertransitie-bij-waterschap-de-dommel/

14 Jacobs, J., 1961. *The death and life of great American cities*. Random House, New York.

15 Zie https://vng.nl/artikelen/wat-is-het-right-to-challenge-en-waar-komt-het-vandaan

16 Tweede nota over de ruimtelijke ordening in Nederland, 1966

Colofon

Deelnemers

Dirk Ritter
Job van der Werf
Mary Kachavos
Sophie Eisenberger
Ruben de Haan
Wendel de Waal
Wendy Oude Vrielink

Met speciale dank aan

ARCAM
Harmen Binnema
Isabel Bos
Jannemarie de Jonge
Jet ten Voorde
Laura Bromet
MaartenJan Hoekstra
Marieke Hulsbos
Melissa Leung
Noortje Thijssen
Paul Smeulders
Richard Wouters
Rob Post
Rosa Stapel
Sanne van Keulen
Sulejman Gusic

Jong Wetenschappelijk Bureau GroenLinks

E-mail jongWB@groenlinks.nl

Website www.wetenschappelijkbureaugroenlinks.nl

Bestuur Jong WB 2021

Allison Luger
Floor Steenkamp
Frank Westhoek
Matthias Schotanus
Nina Bohm
Richelle Boone